

EIVISSA ANTIGA

Benjamí Costa i Jordi H. Fernández

La ciutat d'Eivissa ofereix la problemàtica habitual d'aquelles ciutats antigues que han continuat existint en el mateix emplaçament fins a l'època moderna. D'aquesta manera, amb el pas del temps s'ha produït una superposició de construccions, tant de l'època romana, la medieval o la moderna que van destruir o van sepultar les restes més antigues: les feniciopúniques.

Això no obstant, Eivissa és una de les poques ciutats del món antic que compta amb una font escrita que proporciona la data de la seua fundació. Es tracta de Diodor Sícul (V, 16, 2-3), autor del segle I aC., que basa les seues dades en les de Timeu de Taormina, un altre escriptor grecosicilià de final segle IV aC. Segons Diodor, Eivissa es va fundar 160 anys després de Cartago, la fundació de la qual alguns autors antics situen trenta-vuit anys abans de la primera Olimpíada, és a dir cap al 814-813 aC, per la qual cosa, si li restam 160 anys, obtindrem la data del 654-653 aC per a la fundació d'Eivissa.

Les recerques arqueològiques han posat de manifest que van ser fenicis occidentals els primers colonitzadors que es van establir de manera permanent a l'illa, en una data que es pot situar, segons les dades actuals, en l'últim terç del segle VII aC. Aquesta datació no està massa allunyada de la data fornida per Diodor, per la qual cosa podríem dir que la fundació d'Eivissa és un dels rars exemples d'una relativa coincidència entre les dades arqueològiques i les d'una font escrita.

S'ha plantejat que l'assentament inicial dels primers colons fenicis va tenir lloc en el jaciment de sa Caleta i que la ciutat d'Eivissa no seria fundada fins que aquests mateixos habitants abandonassin aquest enclavament per assentar-se al Puig de Vila a inicis del segle VI aC. Les troballes més antigues en el jaciment de sa Caleta són alguns fragments amfòrics de final segle VIII i inicis del VII aC, cosa que podria evidenciar una fase de freqüentació fenícia del lloc abans del seu establiment definitiu. Aquest fet no resulta estrany tenint en compte la presència de materials fenicis en diversos punts del Llenguadoc i Catalunya en el segle VIII aC, així com de grups de població fenícia, en aquestes mateixes dates, en la desembocadura del riu Segura, en enclavaments com Penya Negra o La Fonteta (Guardamar del Segura, Alacant), els habitants de la qual podien haver tingut una participació directa en l'establiment permanent dels fenicis a sa Caleta.

El jaciment de sa Caleta —que forma part dels béns de la candidatura d'Eivissa Patrimoni de la Humanitat de la UNESCO, juntament amb la necròpoli feniciopúnica des Puig des Molins, la fortificació renaixentista de la ciutat i les praderies de posidònia des Freus—, està situat a 9,5 km de la ciutat i emplaçat sobre una petita península a 17,29 m d'altura msnm. En l'actualitat conserva 2,37 hectàrees de superfície, encara que l'erosió marina ha alterat la línia de costa, que ha retrocedit considerablement, per la qual cosa la seua extensió podia haver assolit les 4 hectàrees de superfície. D'altra banda, existeix també

una instal·lació militar de mitjan segle XX, que sens dubte va ser la causant de la destrucció d'algunes zones del jaciment, la qual també serà rehabilitada i musealitzada juntament amb el poblat fenici.

L'establiment fenici de sa Caleta consta d'un nombrós conjunt de construccions de planta rectangular que no mantenen cap mena d'alineació ni orientació fixa. Només en alguns casos les unitats constructives es troben adossades les unes a les altres, compartint una mateixa paret perimetral i una mateixa alineació. Cada construcció està constituïda per un nombre variable d'estances, d'una a set, aixecades sobre gruixuts sòcols de maçoneria amb pedres de mitjà i petita grandària, travades amb fang. Aquests espais estan dividits internament amb murs mitgers construïts amb tàpia, els quals acostumen a tenir una o diverses llars domèstiques, realitzats amb una capa de còdols petits o bé amb una capa d'argila refractària. Una gran part d'aquestes van ser utilitzades per a la fosa de galena argentífera, que sembla haver estat l'activitat principal del jaciment. També es va realitzar la forja de ferro en algunes estances distribuïdes en diferents barris de l'enclavament, que disposaven de forns que es ventilaven mitjançant toveres de fang per avivar el foc i augmentar la seua temperatura. Encara que en menor mesura que el ferro i el plom, hi ha indicis de fosa de bronze trobats en el denominat "Barri Nord-oest".

Segons el seu emplaçament en la superfície del jaciment, els diferents conjunts d'edificacions s'han anomenat "Barri Nord-Est", "Barri Sud", "Barri Central" i "Barri Portuari". És en l'anomenat "Barri Sud" on les construccions es troben més concentrades i s'agrupen deixant entre elles estrets passadissos a mode de carrerons, que en la seua majoria desemboquen en un espai irregular, que sembla una petita placeta, on es troba un forn que s'adossa externament a una de les construccions. Atès el seu emplaçament en un lloc obert i accessible per a tothom, i que en ell no s'han trobat traces d'activitat metal·lúrgica, aquest ha estat interpretat com un forn comunal per a la cocció del pa.

L'alimentació dels seus habitants està atestada, en primer lloc, per la troballa de nombrosos molins de pedra destinats a moldre el gra per a l'obtenció de farina. Entre les deixalles domèstiques, només s'han trobat algunes restes escasses de fauna, per la qual cosa sembla que el consum de carn no era massa abundant. Alguns pesos de plom per a xarxes i diversos hams de bronze donen testimoni de la pesca, mentre que l'abundant fauna malacològica mostra la recol·lecció de crustacis i sobretot de marisc. També està comprovada l'activitat tèxtil, mitjançant la troballa de torteres per a filar, així com de diversos conjunts d'anes d'àmfora reutilitzades com a pesos d'un teler vertical. Un cert nombre de caragols marins de l'espècie *múrex* (cornets) han aparegut trencats de manera que suggereixen l'extracció del gland de l'animal per a una possible producció de porpra, segurament a escala domèstica.

Una altra activitat important de l'establiment, atesa la seua proximitat a les salines d'Eivissa, degué ser l'explotació de la sal, circumstància que podria haver determinat, fins i tot, l'emplaçament del propi jaciment. Per això, encara que no n'hagin quedat evidències arqueològiques, possiblement la pesca amb

almadrava i l'elaboració de salaons, podien haver format una part important de les seues activitats. No hi ha dubte, però, que en funció de les troballes arqueològiques, l'activitat més important d'aquest establiment va ser la fosa de galena argentífera. Les anàlisis d'isòtops estables de diverses mostres han provat que una part d'aquesta galena procedia de les mines de s'Argentera, en la parròquia de Sant Carles (Santa Eulària des Riu).

L'estudi de les ceràmiques d'aquest jaciment mostra el seu caràcter no autònom, perquè tota ella és importada de l'exterior de l'illa i no hi ha cap evidència d'una producció local. La immensa majoria de recipients procedeixen de l'àrea fenícia occidental, tant la vaixel·la de taula, les llumetes cobertes amb engalba vermella o castany i els atuells per a transport i emmagatzematge. Fins i tot les olles i els bols modelats a mà d'ús culinari, en la seua majoria, procedeixen de la costa peninsular llewantina i algun de l'illa de Mallorca. També s'han trobat alguna àmfora procedent de l'àrea centromediterrània, així com alguna petita ampolla procedent d'Orient.

La vida d'aquest establiment va ser curta ja que va ser abandonat de manera pacífica i ordenada cap al 590-585 aC. Com ja s'ha assenyalat, s'ha proposat que tots dos establiments fenicis serien producte d'una seqüència diacrònica, per la qual sa Caleta seria la fundació més antiga i els seus habitants els qui posteriorment fundarien l'establiment de la badia d'Eivissa després d'abandonar l'enclavament inicial. No obstant això, aquesta hipòtesi pateix de greus inconvenients d'interpretació. En primer lloc, explicar perquè l'enclavament inicial dels fenicis a l'illa s'hauria produït en aquest punt, batut pels vents i exposat als embats de la mar que, com ja hem assenyalat, ha motivat que una part de la seua costa hagi desaparegut per la forta erosió. Cal, doncs, explicar satisfactòriament per què els fenicis es van establir en un lloc tan poc adequat, deixant sense ocupar el que sens dubte era el millor port de l'illa en la badia d'Eivissa. Certament, costa de creure que els fenicis, excel·lents navegants i coneixedors del territori que pretenien ocupar, haguessin triat aquest lloc, desestimant el que és el millor port de l'illa, en la badia d'Eivissa, ben protegit de la major part dels vents, amb un pujol de fàcil defensa per situar-hi l'assentament i, a més, tenint en l'àrea circumdant fèrtils terrenys de conreu per a l'agricultura. La lògica dels processos colonials fa més versemblant que tots dos centres haguessin estat contemporanis, però de caràcter i funcions diferents, i fins i tot que sa Caleta podria haver estat un establiment secundari, especialitzat en determinades activitats productives (captació i fosa de galena, extracció de sal, pesca, etc.), dependent d'un centre principal que seria la ciutat d'Eivissa. En l'actualitat aquesta qüestió roman oberta, en espera que noves recerques ofereixin més llum sobre aquesta problemàtica.

Ja en els anys 1988-89 es van evidenciar alguns indicis de presència fenícia en aquest enclavament de Vila, representats per plats de vora ampla coberts de vernís vermell, bols oberts de ceràmica grisa i àmfores de producció local del tipus PE-10, si bé de cronologia lleugerament posterior a les troballes produïdes a sa Caleta. Les excavacions realitzades al Castell d'Eivissa en els anys 2020, segons notícies preliminars, han donat materials coincidents amb

l'última fase d'habitació de sa Caleta. Un panorama similar és l'obtingut al carrer de Santa Maria, on les excavacions de principis dels anys noranta van permetre descobrir un barri d'habitatges tardopúnics i romans, parcialment excavats en la roca, així com un grup de tombes arcaïques d'inhumació, cobertes per un estrat amb materials similars als abans citats i, per tant, datables en el segle VI aC.

Malgrat la insuficient informació per a conèixer l'extensió i distribució de l'establiment fenici d'Eivissa, les dades conegudes indiquen que s'articulava al voltant de la part occidental i meridional de la badia, i que la seua extensió i diversitat topogràfica eren molt superiors als de sa Caleta. Això, probablement, era degut a una activitat més complexa i, en conseqüència, amb una major diversificació en l'ús de l'espai. Així, si en el cas de l'establiment de sa Caleta ens trobam davant una concentració d'estructures en una unitat topogràfica determinada, en el cas d'Eivissa els indicis apunten al fet que la dispersió d'elements en el territori –assentament, port, necròpolis– apuntava ja a la distribució urbana que tendria la colònia quan, un segle més tard, adquirís els seus trets urbans definitius.

No obstant això, és as Puig des Molins on fins ara s'han obtingut les principals evidències de l'establiment fenici de la ciutat d'Eivissa. Cal esmentar, en primer lloc, la troballa en 1983, en el sector NE del jaciment, d'un important lot de materials fenicis dins d'un pou medieval excavat en la roca, probablement islàmic, que travessava un hipogeu i descendia fins aconseguir la capa d'aigua freàtica, a una profunditat d'uns 8 metres des de la superfície actual. Aquest pou va ser amortitzat cap al segle XIV, i en el seu farciment es van llançar materials púnics, romans i medievals, a més del conjunt de material fenici. Tots havien de provenir de moviments de terres en algun indret pròxim. Entre les nombroses ceràmiques fenícies recuperades, totes molt fragmentades, destaca un conjunt de vaixel·la coberta de vernís vermell (amb diverses tonalitats de vermell i castany), sobretot plats de vora ampla, també bols oberts de ceràmica grisa, gerres de ceràmica comuna del tipus *pithos* amb quatre anses i també del tipus anomenat “Cruz del Negro”, algunes amb decoració bícroma, ceràmiques comunes diverses, trípodas, àmfores tipus PE-10, i un llarg etcètera que inclou alguns fragments de ceràmica modelada a mà amb la superfície brunyida i un fragment de recipient d'alabastre de probable origen egipci. Però, malgrat la seua troballa pròxima a la necròpoli, la quantitat i composició d'aquest extens lot de ceràmiques no permeten considerar que el seu context original fos funerari, sinó, més probablement, procedent d'alguna zona d'habitatge o d'emmagatzematge no llunyà al lloc de troballa i, per tant, relativament pròxim a la part més interior de la badia antiga, que en aquella època arribava fins a l'extrem occidental de l'actual passeig de Vara de Rey, com demostren els estudis geològics realitzats. El conjunt s'ha de datar dins de l'últim quart del segle VII aC i la primera meitat del VI aC.

Pel que fa al cementeri inicial, aquest es va situar en una àrea concreta del jaciment, a la part baixa del vessant septentrional del pujol, ocupant una extensió estimada en aproximadament una hectàrea. En l'actualitat s'han

excavat ja més de mig centenar d'enterraments, que han evidenciat l'ús exclusiu de la cremació dels cadàvers amb una enorme varietat de tipus de sepultura i del tractament de les incineracions.

Les cremacions es realitzaven de manera individualitzada, a prop de la sepultura o a l'interior d'algunes fosses. El tipus de sepultures podien ser, bàsicament, de dos tipus: D'una banda, petites cavitats excavades en el sòl, en orificis de petites dimensions directament en la terra o en la roca, bé en buits naturals o retocats lleugerament, o bé completament artificials, quasi sempre de forma circular. Les restes òssies estaven contingudes en gerres de ceràmica en el cas de dones i infants, o directament en l'orifici, envoltades o cobertes de pedres, la qual cosa suggereix que podrien estar dipositats en alguna mena de contenidor perible com a pell, teixit o vegetal. D'altra banda, existien els enterraments en fosses, ja siguin fosses simples excavades en la terra o tallades en la roca; les fosses amb un canal en el seu fons, en les quals la cremació del difunt es realitzava en el seu interior; fosses amb graons laterals; i, finalment, fosses irregulars. Totes elles poden presentar nombroses variants quant a la seva grandària, forma i orientació. Pel que fa als seus aixovars, es limiten a algun objecte d'ornamentació personal com anells, penjolls, grans de collaret o arracades i, en alguna ocasió alguna peça ceràmica vinculada a la litúrgia funerària.

Lamentablement, aquest tipus de sepultura és difícil que pugui ser contemplat de manera directa en el jaciment des Puig des Molins, ja que moltes d'elles han estat destruïdes de manera premeditada en els solars on van ser trobades. En l'àrea conservada de la necròpoli tampoc resulta senzill identificar aquestes sepultures, ja que es troben disperses entre les nombroses boques d'accés als hipogeus excavats en la roca, que són les tombes més visibles de la gran necròpoli urbana. Les sales del Museu Monogràfic mostren algunes de les reconstruccions d'aquesta mena de sepultures perquè el visitant pugui fer-se una idea del model d'enterrament de la fase arcaica del jaciment.

Aquests enterraments es daten a partir del final segle VII i el VI, arribant al V aC, tot i que hi ha algunes datacions de C14 calibrades d'alguns enterraments que pugen al segle VIII aC. Cal tenir en compte que tota aquesta zona s'ha vist profundament afectada per l'expansió del modern eixample urbà que ha pogut destruir una bona part de l'àrea on es trobava la zona més antiga del jaciment, per la qual cosa no podem descartar que existissin sepultures més antigues, de mitjan segle VII aC i àdhuc més antigues. En qualsevol cas, en aquestes sepultures arcaiques des Puig des Molins es van enterrar les primeres generacions de fenicis establerts a la badia d'Eivissa i, a partir de llavors, van continuar enterrant-se la resta de generacions, sempre utilitzant el ritu de la cremació, en la mateixa àrea d'enterrament.

Cal esmentar també la troballa, malauradament fora de context, d'una inscripció gravada sobre una placa d'os, que diu que un individu de probable origen xipriota va consagrar una porta en un temple o capella dedicat al culte d'Eshmun-Melqart. A part de donar-nos la notícia d'aquest lloc de culte, aquesta

inscripció és important perquè paleogràficament es data a final segle VIII o inicis del VII aC, una prova més de l'antiguitat de l'establiment fenici de la badia d'Eivissa.

Durant aquesta etapa inicial de la ciutat, s'explotaven agrícolament les terres del voltant de la badia d'Eivissa: pla de Jesús, pla de Vila i, potser fins i tot, el pla de Sant Jordi. Les escasses evidències existents apunten a un policultiu de cereals amb fruiters en regadiu i ramaderia extensiva d'ovicàprids. També hi ha prova del començament d'una producció terrissera pròpia, que copia els models fenicis occidentals, encara que no s'ha pogut localitzar aquestes primeres terrisseries.

És en la segona meitat del segle VI aC quan es produeix un canvi en la cultura material, que evidencia que la colònia fenícia d'Eivissa entra en el cercle d'influència de Cartago. D'una banda, en la necròpoli des Puig des Molins apareixen els primers enterraments d'inhumació en cambres hipogèiques al voltant del primitiu cementeri arcaic. Aquest fet implica, igualment, un complet canvi en els aixovars funeraris, on comencen a aparèixer elements de clar caràcter cartaginès: closques d'ous d'estruç, navalles d'afaitar, etc. Això no implica la desaparició dels enterraments de cremació, encara que aquests comencen a disminuir i, a més, sovint inclouen elements cartaginesos com els abans citats en els seus aixovars. També el repertori de ceràmica canvia totalment, perquè des de la segona meitat del segle VI aC les terrisseries locals produiran recipients que copien literalment les formes dels de Cartago i l'àrea púnica del Mediterrani central.

El nou tipus de sepultura, l'hipogeu, és una tomba subterrània excavada en la roca, composta per un pou d'accés rectangular i de profunditat i dimensions variables, que dona accés a una cambra de planta quadrangular i de dimensions diverses, en l'interior de la qual es dipositaven els cadàvers. Encara que no tenim molta informació perquè la majoria ja eren saquejades quan van ser excavades, sembla ser que, en origen, eren sepultures individuals, si bé amb el pas dels segles es van convertir en tombes per a més d'un individu que arribarien a esdevenir sepulcres col·lectius. L'obertura que donava accés a la cambra, una vegada realitzat l'enterrament, es tancava mitjançant una gran llosa de pedra i el pou d'accés era reblit amb terra. També apareixeran inhumacions individuals dins fosses excavades en la roca, les més antigues de les quals posseeixen graons laterals per sostenir les lloses de cobertura.

A partir de la segona meitat del segle V aC, el primitiu establiment d'Eivissa sobre el puig de Vila, dominant l'ampla badia eivissenca, va créixer notablement, com sembla que va succeir també en altres ciutats de Sardenya, Sicília o el nord d'Àfrica. Això ha d'atribuir-se a l'arribada de nova població d'origen púnic, tal vegada en part de la mateixa Cartago i de la seua àrea d'influència, que s'uniran a la població fenícia existent a l'illa.

D'altra banda, la necròpoli mostra un creixement, evident des de la segona meitat del segle V aC i sobretot en el segle IV C, que s'observa nítidament en l'increment de l'espai de cementeri que ara ocupa tot el pujol, així com al

nombre de sepultures que s'obren a partir d'aquest moment i que tendran caràcter de panteó, acollint en el seu interior dos, tres o més difunts que s'enterraven en el sòl, sobre un cadafal, en un taüt de fusta o en un sarcòfag monolític de pedra arenisca local anomenada marès. En general n'hi ha un, dos o tres en cada sepultura, però hi ha casos excepcionals amb fins a sis sarcòfags, la presència dels quals era un dels trets distintius de persones o grups de major estatus social, ja que només apareixen en una tercera part de les tombes.

Els difunts s'acompanyaven de nombrosos objectes, entre els quals poden distingir-se els relacionats amb el tractament del cos, com ara diversos tipus de contenidors d'ungüents i perfums i altres elements de tocadors; els d'ornament personal, com la joieria i els collars amb denes de pasta de vidre, ambre o pedres dures semiprecioses; els de protecció de l'esperit en el seu viatge al més enllà, com ara els amulets, diversos tipus de representacions en terracota, etc.; els relacionats amb ofrenes per al difunt per al més enllà (líquids, menjar, etc.); les vaixelles relacionades amb libacions i àpats funeraris, sovint trencats després de la cerimònia i dipositats a dins de la tomba; etc. Dins del sarcòfag, quan n'hi ha, i en contacte amb el cos, es col·loquen els elements de dimensions més reduïdes de caràcter personal, com petites joies i grans de collaret, així com escarabeus i amulets protectors, púnics i egipcis; també una llàntia púnica o grega, de vegades dalt d'un plat per recollir l'oli que traspuava, que sovint es col·locaven dalt del ventre o les cuixes del difunt; tanmateix de vegades apareix algun ou d'estruç i algun recipient de petites dimensions al costat del cap. Els recipients més grans, com gerres de tipus diversos i àmfores, es disposaven en els espais lliures de la cambra. No obstant això, tot i que els hipogeus són el tipus més abundant i visible de sepultura de la necròpoli, hi ha també altres tipus de tomba com les fosses –tallades en la roca o directament en la terra– i els enterraments en àmfora, que acollien nens de poca edat.

L'augment de tombes farà que la necròpoli s'estengui fins aconseguir una superfície superior a les 5 ha. La sistemàtica ocupació del terreny per les sepultures fa que les boques d'accés als hipogeus es trobin, en molts casos, molt pròximes les unes a les altres, per la qual cosa la seua obertura pot arribar fins i tot a afectar un enterrament contigu. Tot això evidencia un ràpid augment de la població urbana en un lapse de temps molt curt, que difícilment pot ser explicat pel creixement vegetatiu de la població preexistent. A partir de càlculs estadístics basats en la d'enterraments en diferents sectors del jaciment, ha pogut establir-se que Eivissa, a principis del segle IV aC, posseïa una població entorn dels 5.000 habitants. Això converteix la nostra ciutat en un dels principals centres urbans del Mediterrani occidental.

És també en aquest moment quan la ciutat consolidarà la seua estructura urbana, que ja no variarà al llarg de tota la seua història: la població en el vessant septentrional del puig de Vila, una acròpoli en la part més alta, dominant la badia amb el port; les instal·lacions portuàries en la ribera i una zona comercial en l'actual barri de la Marina, on probablement hi hauria un

mercat; la necròpoli as Puig des Molins i, finalment, un barri industrial de terrisseries, al peu de la necròpoli i prop del port, en funcionament des dels últims anys del segle VI o primers del V aC que, almenys durant diversos segles, concentraria la producció terrissaire de l'illa.

D'altra banda, paral·lelament al creixement de la necròpoli urbana, es produeix l'ocupació total del territori insular eivissenc i poc després, ja en el segle IV aC, també el formenterenc. Aquesta ocupació, que pot ser qualificada com una veritable colonització rural, es produirà a partir de petits nuclis pagesos dedicats a l'explotació dels recursos insulars, principalment agrícola-ramaders. En la majoria dels casos només coneixem les necròpolis d'aquests enclavaments, compostes per un petit nombre d'hipogeus o de fosses, a vegades combinant tots dos tipus de sepultura.

Aquest creixement simultani del poblament urbà i del rural només pot ser explicat per l'arribada de nous grups de població púnica a l'illa al llarg dels segles V i IV aC. Es va consolidar, d'aquesta manera, el model d'ocupació territorial, amb un únic centre urbà, que concentra el govern i administració de l'illa, així com l'activitat artesanal i comercial, i la resta del poblament distribuït pel territori insular en petits establiments pagesos.

Tot això va fer possible que Eivissa modificàs el model econòmic, en passar de ser un centre receptor i intermediari de productes procedents del comerç mediterrani, a convertir-se en un centre productor i distribuïdor de les seues pròpies elaboracions, principalment vi i segurament també oli, alhora que mantenia la seua funció de redistribuïdor de les mercaderies arribades de diverses procedències. D'aquesta manera, l'Ayboshim púnica inicia una expansió comercial a gran escala, com evidencia la presència de les típiques àmfores i altres ceràmiques ebusitanes en jaciments del Golf de Lleó, la costa catalana, principalment a Empúries, el Llevant i les illes Balears. Alhora que arribaran a l'illa productes envasats en àmfores fenícies occidentals, púniques nord-africanes, corínties i ibèriques, així com també ceràmiques àtiques de vernís negre i després de vernís roig, llànties, terracotes i petits recipients de pasta vítria.

D'altra banda, la dinàmica de la societat ebusitana farà possible que la ciutat, a mitjan segle IV aC, iniciï l'encunyació de la seua pròpia moneda, que es caracteritza per portar, en gairebé totes les emissions –en una o en totes dues cares–, la imatge del déu Bes, que constitueix la seua icona identificadora, o “símbol parlant”, cosa que queda confirmada per la llegenda que apareix en les emissions més tardanes de la seca –el plural 'ybshim' que probablement pot traduir-se com a “illes de Bes”, fent referència a Eivissa i Formentera–. Les primeres encunyacions estaven compostes per una fracció de plata, de la qual es coneixen molt pocs exemplars i per nombroses emissions de monedes de bronze, que suposen la major quantitat del numerari encunyat per la seca, a pesar que circula molt poc fora de l'illa. Aquestes emissions segueixen el mateix sistema metrològic que Cartago i Gadir.

Quant a l'evolució de la necròpoli des Puig des Molins, és important assenyalar que el nombre d'hipogeus oberts entre el 350-325 representa tan sols un 9% del total dels estudiats, i no n'hi ha cap, l'obertura del qual pugui datar-se amb posterioritat a l'últim quart del segle IV aC. A partir d'aquest moment, el que es produeix és la reutilització dels hipogeus preexistents, fenomen molt major del que s'havia suposat, com pot també deduir-se de l'anàlisi de les sepultures en hipogeu de les necròpolis rurals.

La Guerres Púniques suposen una intensificació de la dinàmica productiva de les Pitiüses. Eivissa, la 'Ayboshim' púnica, mantindrà la seua fidelitat a Cartago fins al final de la segona contesa contra Roma. Durant tots dos conflictes, especialment durant el segon, Eivissa no sols manté, sinó que intensifica la seua dinàmica productiva i comercial. Titus Livi ens transmet dos esdeveniments que van tenir Eivissa per escenari: Un el 217 aC, quan Eivissa va resistir durant tres dies el setge de la flota romana que, veient la inutilitat dels seus esforços, es va retirar després d'haver saquejat un gran nombre d'establiments pagesos, dels quals va obtenir un gran botí. L'altre, el 206 aC quan, perdudes totes les possessions peninsulars, Magó, germà d'Anníbal, es retira amb les restes de la flota púnica i fa escala en el port eivissenc, on és rebut amistosament de manera que se'l va dotar de provisions, armament i d'homes per a completar les tripulacions de les naus. Una evidència de l'esforç productiu que Eivissa va haver de fer per contribuir a finançar la guerra, va ser l'emissió de moneda de plata, d'uns 2,5 g de pes, que podria equivaler a 1/3 de shekel. Aquestes monedes es troben presents en nombrosos tresorets peninsulars de la Segona Guerra Púnica i d'inicis del segle II aC.

Després de la fi de la segona contesa romanocartaginesa, el segle II aC és, curiosament, una època de màxim desenvolupament de la producció i comerç ebusità. D'aquesta manera, en aquest segle II aC, tant les àmfores com la moneda ebusitana coneixeran la seua màxima difusió, testificant-se la presència de numerari ebusità a Balears, Andalusia, el sud-est i llevant peninsular, Catalunya, la Gàl·lia meridional, Sardenya, Sicília, Campània, Tunísia, Algèria i Marroc. Aquest desenvolupament segurament cal explicar-lo com a conseqüència del domini de Roma sobre les Pitiüses, ja que ara serien els romans qui, en darrer instància, es beneficiarien dels guanys de l'economia punicoebusitana.

A la necròpoli urbana des Puig des Molins, les modernes excavacions mostren la reutilització dels antics hipogeus al llarg dels segles III-II-I aC, si bé ara les deposicions es realitzen a fora dels sarcòfags de marès, al costat de les parets laterals de la cambra o en els seus espais lliures, constituint a vegades superposicions molt nombroses dels difunts dipositats en el seu interior. Quant al ritual, la pràctica de la inhumació és majoritària, encara que també està documentada la cremació, els enterraments de la qual es dipositaran directament en la terra o a l'interior dels antics hipogeus, en general dins de gerres de ceràmica punicoebusitanes, encara que no faltin exemples de la utilització de gerres púniques nord-africanes, ibèriques i fins i tot talaiòtiques.

A partir del canvi d'era, les inhumacions generalment es realitzaran en els pous d'accés als antics hipogeus, ara utilitzats a manera de fossa. Els enterraments d'incineració es disposaran en un petit forat o dins de gerres de ceràmica o urnes de vidre i, encara que és menys freqüent, també poden dipositar-se a l'interior dels hipogeus. Els aixovars presenten notables diferències tant quant a la seua quantitat com a la seua qualitat.

Una bona representació dels materials procedents dels enterraments de la necròpoli i dels seus diferents moments cronològics des d'època fenícia fins a l'època romana tardana, es troben exposats en les diferents sales del Museu Monogràfic des Puig des Molins.

No obstant això, mentre que el jaciment de sa Caleta o la necròpoli des Puig des Molins ens ofereixen dades essencials per al coneixement de l'etapa feniciopúnica i la seua evolució, no succeeix el mateix amb la ciutat d'Eivissa puix que aquesta ha estat habitada de manera permanent fins als nostres dies. La ciutat medieval va alterar i cobrir bona part de la ciutat antiga. Cal assenyalar, també, que la construcció de les monumentals muralles renaixentistes, també Patrimoni de la Humanitat, van afectar i van alterar de manera considerable el subsol on s'assenta l'antiga ciutat d'Eivissa, així com algunes modificacions urbanes dels segles XVII, XVIII i XIX.

Cal dir, tanmateix, que durant bona part del segle XX, fins a l'aprovació de l'actual Llei del patrimoni històric espanyol de 1985, el control de les obres i l'interès per a la conservació del patrimoni arqueològic va ser insuficient. En l'actualitat aquesta situació ha canviat, ja que qualsevol obra que vulgui escometre's i que afecti el subsol ha d'estar sotmesa a un control arqueològic. Això ha donat lloc a la troballa d'importants vestigis, sempre molt limitats, com les restes de fortificació localitzats al Castell-Almudaina, al carrer de Santa Maria o a l'antic Hospital Civil, mentre que unes altres se circumscriuen a la presència de cisternes d'època púnica, algunes d'elles reutilitzades en època moderna, situades en diferents punts de la ciutat, sobretot a Dalt Vila i sa Penya que, pel seu emplaçament, no sempre han pogut ser posades en valor i deixar a la vista, malgrat la seua importància.

No obstant això, en altres ocasions aquests controls arqueològics han donat lloc a la troballa de restes constructives d'una notable entitat com els trobats en el terraplè del baluard de Sant Joan en el transcurs de les obres d'ampliació del Museu d'Art Contemporani d'Eivissa. Les construccions que es troben en la part baixa del vessant, en la zona del que seria un dels sectors portuaris, presenten un origen que se situa en la primera meitat del segle VI aC, amb diverses remodelacions que se situen des dels segles V-IV aC fins a nivells romans que contenen ceràmiques d'època baix-imperial i fins i tot posterior. En el sector nord-oest aquests nivells tardans es troben alterats per la intrusió d'enterraments d'època islàmica. Les estructures conservades que se circumscriuen a un espai de 28 metres de llarg per 12 metres d'amplària, mostren l'existència d'una cisterna i les restes que configuren una trama urbana en la qual és possible veure diversos àmbits amb murs conservats de fins a un

metre d'amplària que constitueixen, de moment, un testimoniatge únic a l'interior del recinte emmurallat d'època punicoromana de la ciutat antiga d'Eivissa, les restes de la qual han estat perfectament museïtzades.

En època romana, a partir de l'any 74 dC i mitjançant el decret de municipalització promulgat per l'emperador Vespasià, la ciutat denominada Ebusus amb tot el seu territori (les illes d'Eivissa i Formentera) es va convertir en un petit municipi adscrit a la província Tarraconense. De la ciutat d'època romana no tenim cap vestigi conservat a no ser les estructures superposades entre les restes trobades en el baluard de Sant Joan, així com unes altres a l'interior del recinte del Castell-Almudayna, encara inèdites. No obstant això, es conserven, al marge dels molts testimoniats ceràmics, vidre o metàl·lic, procedents de les troballes de la necròpoli des Puig des Molins o de la seua zona baixa, algunes inscripcions i estàtues corresponents a aquesta època, les quals es conserven en el Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera i en el Museu Monogràfic i necròpoli púnica des Puig des Molins.